

Av Landsmålsarkivets frågelistor äro till april 1929 följande tryckta:

1. MJÖLKHUSHÅLLNING.
2. TRÖSKNING.
3. PERSONERNA I GÅRDEN OCH BYN.
4. HIMLAVALVET OCH VÅDERLEKEN.
5. TID OCH TIDSINDELNING.
6. BRÄNNVINSBRÄNNING.
7. LÖV- OCH MOSSTÄKT.
8. GRUVOR.
9. RENLIGHET.
10. TILLTAL OCH HÅLSNINGAR.
11. HANDEL OCH LIVET PÅ FÄRDVÄGAR.
12. FÅBODVÅSEN.
13. ELD OCH ELDGÖRNING.
14. BIN OCH BISKÖTSEL.
15. HÅGNADER.
16. BRÖDET OCH DESS TILLREDNING.
17. KOLNING.
18. TJÄRBRÄNNING.
19. NÖDBRÖD.
20. SKOR OCH SKOTILLVERKNING.
21. STRUMPOR, VANTAR M. M.
22. TRÄSLÖJD.
23. BYSMIDE OCH HOVSLAGERI.
24. SKIDOR, SNÖSKOR, SKRIDSKOR.

Under förberedelse äro:

25. SLÅTTER.
26. HYTTOR.
27. JORDENS BEARBETNING.
28. LEKAR.
29. ORD OCH UTTRYCK FÖR RÖRELSE.
30. VATTEN OCH VATTENDRAG.

22. TRÄSLÖJD

TIERP 1929
Tierps Tryckeri Aktiebolag

22. TRÄSLÖJD.

I senare listor skall behandlas vad som speciellt tillhör byggnads- och möbelsnickarens arbete samt andra speciella yrkesgrenar som gälla träbearbetning, t. ex. båtbyggeri, hjulmakeri och laggkärlstillverkning. För detaljerna i de mera yrkesmässigt drivna formerna av träslöjd hänvisas till dessa listor.

1. Allmänna frågor.

Brukade bönderna själva mera allmänt tillverka vad de behövde av möbler, husgerådssaker och redskap av trä? Funnos i orten särskilda yrkessnickare? Bysnickare eller sockensnickare? Vilka arbeten utfördes av dessa? Angiv särskilt, om träslöjd och snickeri drevs som hemindustri till avsalu i större eller mindre omfattning! Angiv av vad art tillverkningen var (möbeltillverkning av olika slag, tillverkning av laggkärl, träskor, skedar, slevar, fat, skålar eller tallrikar av trä o. s. v.)!

Vilka uttryck finnas för att beteckna träslöjd i allmänhet: snickeri, snickning, slöjd? Gör om möjligt här och i fortsättningen av denna lista skillnad mellan benämningar, som ha stads- eller yrkeskaraktär eller som kännas som yngre gent emot de lantliga eller äldre!

Hur kallade man dem, som sysslade med träslöjd som yrke eller mera tillfälligt: snickare, snittker, träsmed? Ord, som beteckna, att någon är skicklig att slöjda: slög, slöjdig, handslög, träslög, träslöger? Uttryck för motsatsen: oslög e. d.? Namn på dåliga snickare, kredare? Brukar man säga, att träslögen har ätit upp en sak, som förstöres genom slarv vid slöjd? Känner man till historier om mannen, som av ett ämne »skulle göra en vält men gjorde en skopinne»? Ord, som beteckna sysslande med träslöjd: att slöjda, slögda, slöjdra, snickra, snicka, snickra till, snickra in o. s. v.?

Var hölls man med arbetet? I särskild verkstad, snickarverkstad eller inne i stugan, på logen i bondgårdarna? Fanns i bondgårdarna en särskild slöjdbod: snickarbod, slögdstu, snickarstu? Finnas några sådana slöjdbodar ännu kvar? Lämna om möjligt måttuppgifter rörande slöjdbodar och snickarverkstäder, byggnad och inredning — dock ej, då det gäller moderna anläggningar!

2. Virket och dess behandling.

Träslag. Vilka träslag användes till träslöjd och snickeriarbeten av grövre eller finare slag (till gagnredskap, slädmedar, rumsinredningar, möbler o. s. v.)? För virke, som användes till skidor, se närmare frågelista 24! Hade träslaget annat namn än träarten? Vad kallades t. ex. virke av ek, bok, fur, asp o. s. v.: eke, eketrä, ekved, boke, boketrä, furu, aspe, aspeträ, birke o. s. v.? Vilka användbara träslag förekommo i orten. Varifrån hämtade man sådant virke, som måste köpas från andra orter?

Angiv de särskilda ändamål, till vilka man använt t. ex. gran och tall; en; al, alder, ålder (för tillverkning av skedar, slevar o. d., till inläggningar i möbler); alm; apel; ask (till verktygs- och handredskapsskaft), askrot = masurvuxen ask; björk, glasbjörk, flammig björk, masurbjörk, åkerbjörk, kälbjörk; bok, rödbok, vitbok; ek, sjödränkt ek, upptagen ur mossar och använd till inläggningar; lönn; päronträ; syren (till pinnar i handräfsor och andra ändamål, där seghet behövs); sälg; rönn?

Namn på utländska träslag, som kommo till användning vid möbelsnickeri, t. ex. ebenholtz, jakaranda, mahogny, rosenträ, sockerlönn, sockerkvist, valnöt?

Benämningar på virket efter växtplats, t. ex. kärrfur, kärrgran, bergfur o. s. v.? Vilkendera sorten ansågs bäst? Benämning efter växtsättet: trånvuxna träd, nädagran, o. s. v. eller motsatsen frodvuxna, gorvuxna träd, gortall o. s. v.? Benämningar på självkrökt virke: vrang, ekvrang, tallvrang, vrangverke, vrängverke? Namn efter användningen av så-

dant virke (vrang som spant i båt, häckavrangel, häckvrång som höll samman häckarna i en höskrinda, holder att binda samman hölass med o. d.)? Trä till viggar, kilar (bläjdeträ)? Knöliga utväxter på trädstammar: vrid, vril, trävri! Namn på t. ex. skålar, som gjorts av sådant virke: vridskål, vridbulle, tryllar, träbulle, träboll? Jfr nedan om virkets egenskaper! Namn på fryssprickor hos växande träd? Brandlyror på eldskadade stammar: ljuder, ljör o. d.? Andra sår på stammarna? Sår efter yxhugg: blecka, låpa? Namn på i särkant bildad valk, som kan användas till yxskaft o. d.: ljuder, svall?

Virkestagningen. När skulle träden fällas för att virket skulle bli bäst (strax före eller efter jul, vid annan tid på vintern, i ny eller nedan)? Av vilken anledning? Hade man särskilt namn på sådant virke, som tagits under senvären, då träden börjat sava eller löpa? Kunde sådant, av röta lätt angripet virke, kallas rot?

Namn på arbetet med virkestagningen: hugga gagnvirke, ta stolsverke? Uttryck för att fälla (hugga), kvista, kapa (tromma, tveta) och barka virket? Jfr frågelista 19! Vilka verktyg kommo till användning vid virkestagningen: stocksåg, såg, yxa, barkspade, barkskuta o. s. v.? Uttryck för att virket tagit röta, föskats? Veden är murken, forsk, frön? Träet är skadat av röta i kärnveden: innanruttet? Namn på odugligt virke som frånskiljes: lump? Att frånskilja sådana stycken: lumpa? Namn på kådrika partier och toppändar: flöjskate, tyreskate, skattöre, löptöre o. s. v.? Jfr frågelista 18! Hur forslade man hem virket? Hur lades det upp före bearbetningen? I en kommande frågelista om skogsbruk torde ytterligare frågor rörande virkestagningen komma att upptagas.

Råbearbetning av virket. Namn på alldeles obearbetat virke: rundträ? Fyrkanthugget virke, bilade block? Vad kallas de nämnda virkesarterna i motsättning till det sågade, skurna virket: helträ? Olika namn på skuret virke efter dimensioneringen: plank för tjockare, bräder för tunnare och rävsinn eller liknande för det tunnaste virket? Okantat och kantskuret virke? Kantskära, bromma virket? Virke som frånskiljes vid sågning som odugligt: bake, sågbake, bakung,

skinka, svall? Virke med vankant, valkant och fullkant? Vad menas med att virket är vanigt? Vad menas med vrakbräder? Namn på sågspån: sågspink, sågskäv, sågsör, sågmjöl, sågdoss, sågmodd, sågfnas? Namn på kant eller ända på bräda: spord, spol, skå? Vidtog man några åtgärder för att hindra ändarna (ändträet) att spricka vid torkningen (genom att kvarlämna en del av barken, bstrykning med tjära, lim e. d.)?

Hur sågade man virket i äldre tid? Gjorde man all sågning för hand genom s. k. kransågning? Hur tillgick denna? Har man några minnen om att man icke sågat sönder virket till bräder eller plank, utan kluvit eller täljt ut sådana ur rundvirket? Hur lade man upp virket till torkning efter sågningen? I stapel, stabbe ute i det fria eller inomhus? Hur lade man bräderna i stapeln? Direkt på varandra utan mellanlägg (ströläggning) eller i jämna varv med mellanlägg för bättre luftväxlings skull (skot, skotläggning)?

Täljde man upp eller skar i tu virket i ämnen, ämbetsved, ämnesved, yrkesved för vidare bearbetning efter torkningen (handverktygs-, yxskaft, virke till stolar, stolsvirke, bordsben o. s. v.)? Hur upplade man virket till slutlig torkning? På stänger under taket i stugan (torkhjälle) eller i snickarverkstaden (boden)? På torkgaller ovanför fyren i verkstaden?

Virkets egenskaper. Vad hade man för uttryck för virkets torkningsgrad eller vattenhalt? Då det var nyhugget, skvatt-rätt, rätt, färskt? Då det legat och torkat i skogen över sommaren: skogstorrt? Då det fått färdigtorka inomhus: lufttorrt? Vad säges om träet, då det sväller, bulnar, balnar, bål-nar eller krymper, torkar ihop efter luftens olika fuktighetsgrad: träet arbetar? Träet spricker, blir sprickigt? Vad säges om virket, då det blir buktigt eller slår sig (inåtbuktigt, skåligt, på ytvedssidan, kupigt på kärnvedssidan)? Uttryck för att virket blir skevt, kastar sig, kastar sig skevt, skjulas? Andra hithörande uttryck: träet lever?

Vad kallas det ljusare partiet av veden närmast barken: yta, ytved, splint, ytkäll, käll? Den mörkare och tätare veden innanför: kärna, kärnträ, kärnved, kärnvirke, inved, kolv?

Finns ett ord kälm som namn på sådant kärnvirke, som är surt och kan frysa till is vid kallt väder? Vad kallas små, av röta framkallade fläckar i veden (märgfläckar)? Har man något namn för märgen i träet? Vad menas med rödved? Med falsk kärnved (i björk- och bokvirke)? Namn på årsringar: savränder, gårör, kårör? Märgstrålar från märg till bark: spegelytor, hårdråkor? Vad kallas cirkelformiga, mellan årsringarna liggande sprickor, fyllda med kåda: kådlåpor, skölsprickor? Strimmor av kåda i veden: kådger? Vad kallas fibrerna i träet: lesma o. d.?

Uttryck för att virket har långa, rakvuxna fibrer och gärna låter sig klyvas: risprätt, klövert, rätkluvet, lättkluvet? Vad menas med att träet är lättkluvet på flasken (längs efter årsringarna)? Lätt att klyva tvärs igenom alla årsringarna: lättkluvet på agn? Uttryck, som beteckna, att virket har krokigt vuxna, hopgyttrade fibrer: hårdkluvet, motvedigt, andvedigt, arbetsstycket har motved, motträ, andved? Medvirke i motsättning till motvirke? Vad menas med att virket är solsnott? Vad menas med att virket är solvint, solvridet, vuxet ansyls, ansöns, solvänt, rättsolvänt? Rättsyles? Veden är linden, lindved, i ensölt träd? Vad ansåg man om orsaken till att träden växte på detta sätt? Använde man sådant starkt snott virke till vissa ändamål (till »kvarnkall» i skvalt-kvarnar e. d.)? Vad kallas ved, som är mycket knottrig och oregelbunden i texturen: tjur, masur, veden är tjurig, vresig, vreslig, rungen, rongen, avrungen? Ansågs bildningen av »tjur»-ved stå i samband med den härskande vindriktningen? Vad kallas veden på utsidan av en böjning: tjur, tjänar o. d.? Se vidare frågelistan 24, s. 17! Andra benämningar och uttryck, som avse texturens beskaffenhet: jämn, fin, grov, sträv, vresig, grovporig, grovkårig? Namn på kådrik furuved: tyre, töre, törved, torrved?

3. Verktyg och redskap.

Jämför till denna avdelning blivande frågelistor om Skogsarbete och Timmermansarbeten! Här äro sammanförda frågor, som främst röra verktygsuppsättningen för den enklare bondebantverkaren men även den egentlige yrkessnickaren i den mån de äro gemensamma.

Vilka sammanfattningsnamn har man för alla en snickares verktyg: snickdon, snickarebråte?

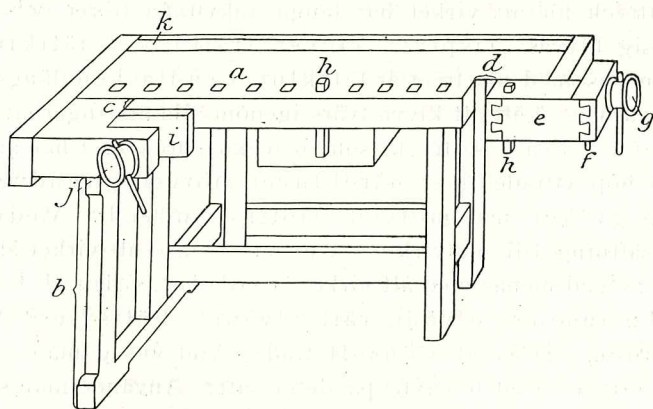

Fig. 1. Hyvelbänk.

Hyvelbänken. Har man använt andra sätt att fästa arbetsstycken än med hjälp av hyvelbänk? När började man använda hyvelbänk, i fall bruket av sådan inte är gammalt i orten? Enklare och mera utvecklade slag av hyvelbänkar? Benämningar på snickarbänkar: slöjdbänk, hyvelbänk, snickarbänk? Hyvelbänkar med bara framblock (se nedan!) och med två block?

Redogör för den egentliga snickarbänkens delar (fig. 1) och deras benämningar! Finnas namn motsvarande de nedan uppräknade, eller hette de något annat? Bänkskiva eller blad (a)? Bänkfot (b)? Främre tången, sidblocket (c)? Bakre tången, framblocket (d)? Bänklådan (e)? Bänklådans glid-inrättning för-ståndet (f) med remmar, slid? Främre tångens löst glidande del, tångstycket (i)? Tångskruven, bänk-

skruven (g)? Bänkhakarna (h)? Främre bänkskruven, tångskruven, sidskruven (j)? Bänkrännan, snickarbänkslådan (k)? Anordningar att hålla längre arbetsstycken, som ej fingo rum på bänken, kvar på sin plats: bänkknekt, snickarbänkknekt (fig. 2)?

Hyveln. Jfr fig. 3-4! Namn på hyveln och dess olika delar? Om uttryck för hyvla se nedan kap. 4! Stocken (3a)? Av vad slags virke tillverkades denna (vitbok)? Vad kallades stockens undre platta: sula, hyvelfot? Var sulan av annat trä än stocken (t. ex. av apelträ)? Uttryck för att byta om sula, då den gamla blivit utsliten: sula om hyveln? Att insätta en trätärning invid öppningen för järnet: tärna hyveln? Järnet, hyveljärnet, hyveltanden (3 b)? Handtaget, nosen, hornet (3 c)? Enkelt och dubbelt järn? Klaff (4 a)? Skruv (4 b)? Uttryck för klaffens verkan: bryta upp hyvelspånet, så att ej hyveln sliter ur? Anordning för att ställa in järnet med kil, pröjs? Hur lossade man järnet och ställde in det rätt?

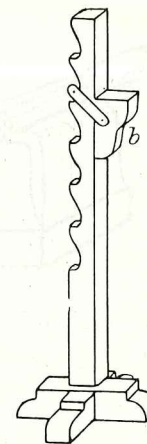

Fig. 2. Bänkknekt.

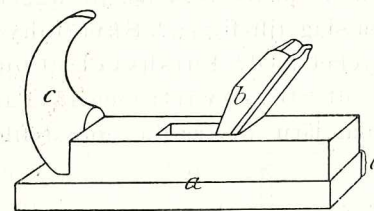

Fig. 3. Hyvel.

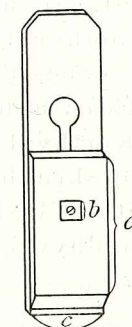

Fig. 4. Hyveljärn.

Vilka olika slag av hyvlar ha förekommit i bruk sedan gammalt hos yrkessnickare på landet? I bondehemmen? Namn på hyvlar med lång stock (långhyvlar)? Hyvlar för två personer, som användes vid hyvling av stora ytor o. d.: oxhyvel, stut-

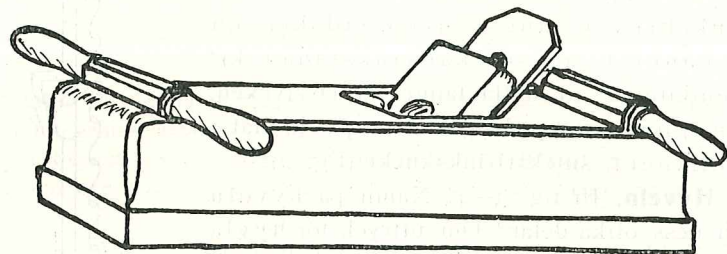

Fig. 5. Oxhyvel.

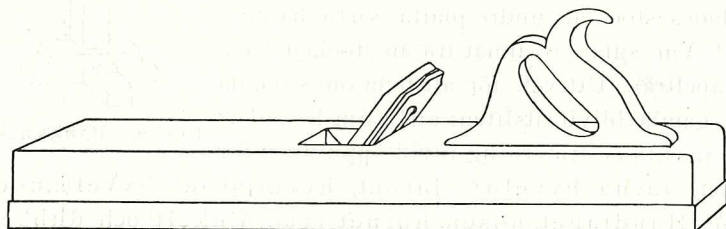

Fig. 6. Rubank.

hyvel (fig. 5)? Ha häst- eller oxdragna hyvlar förekommit? Eller hyvlar drivna av vattenkraft? Andra slag av långhyvlar, med handtag i st. f. horn: rubank, stråkyvel, stråke, strucke, foghyvel (fig. 6)? Finnas minnen av att en särskild »strucke» använts för att »strucka furu» (riva grynen av de till människoföda i nödtider tagna furubarkstyckena, jfr frågelista 19, s. 7)? Korthyvlar av olika slag (jfr fig. 3)? Skrubbhyvel, skrubb att skrubba arbetsstycket med? Putshyvel att putsa med? Stöthyvel, släthyvel, att stöta tvärträ med? Tandhyvel, randhyvel med tandat järn att tända, göra refflor i träet med?

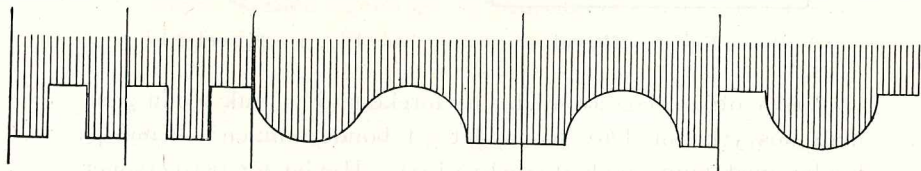

Fig. 7 a-e. Profiler av kälhyvlar.

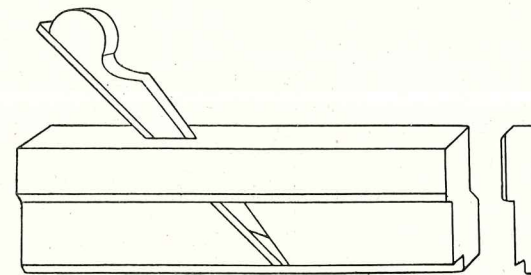

Fig. 8. Gradhyvel.

Kälhyvlar av olika slag med järn i olika profiler (fig. 7)? Listhyvlar: rundstavhyvel (7 a), hålkälshyvel (7 b), karnisshyvel (7 c), nothyvel (7 d), sponthyvel, gröphyvel, ploghyvel (7 e)? Simshyvel och falshyvel? Elhyvel (varmed rännan på skidor urhyvlas)? Narhyvel, gradhyvel (fig. 8)? Grundklots (fig. 9)?

Hyvlar med buktad sula: bukthyvel, krokhyvel, rundhyvel, skeppshyvel? Glasplog att hyvla falsar med i fönsterspröjsar (fig. 10)?

Spånschäf (fig. 11) med ställbart bett? Lapphyvel, lokarr (fig. 12)? Vartill används denna? Kryskniv, som användes vid laggkärlstillverkning? Bandkniv, slöjdkniv med handtag i båda ändar? Vid vilka arbeten användes denna? Vad kallades det att använda den (banda e. d.)?

Knivar. I vilken omfattning användes kniven som slöjddredskap? Olika modeller av knivar för olika än-

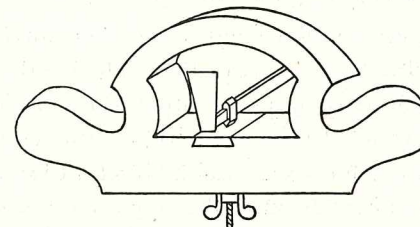

Fig. 9. Grundklots.

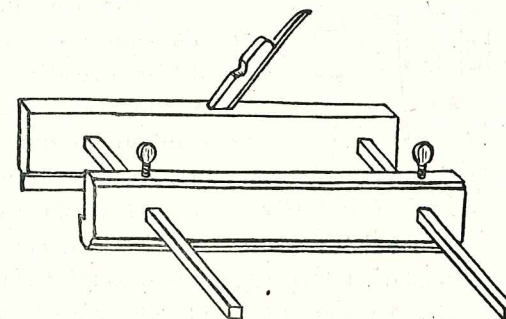

Fig. 10. Glasplog.

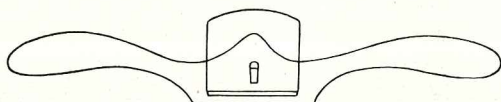

Fig. 11. Spånschäf.

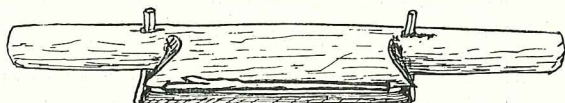

Fig. 12. Lapphyvel.

damål? Täljkniv, lör, enbak, kåre, spiksjå, slöjdniv? Vad kallades de olika delarna av en kniv? Blad med egg, udd och bake; en tånge genom skaftet och dess holk med nitning, nådd i ändan, som håller fast den? Finns ordet måter som beteckning för dålig kniv?

Yxan. Olika slags yxor, som användes vid träslöjd? För att bila, bela, belta större block eller stockar: bila? Andra yxor för tillyxning av olika slags ämnen: täljyxa, handyxa, flänkyxa? Yxa med tvärställd egg: tväryxa, rännyxa, skarvyx, hålyxa, täxla, tjäxla, täxl'n, tjängsla, tjäckelyx? Vartill använde man dessa yxor (att göra rännor, urholka hoar med, göra träskor, vagnshjul, hjultjängsla o. s. v.)? Yxhänge, yxhäck, yxstall för upphängning av yxor?

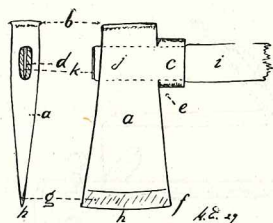

Fig. 13. Yxa.

Hur benämnes de olika delarna av en vanlig yxa (fig. 13)? Yxans lägg, blad, vigg, (13 a), nacke, hammare (13 b), fal, skägg (13 c), öga (13 d), vinkeln mellan yxans blad och falen: kvark eller liknande (13 e), hörn, hynn (13 f), svärm, svarv (13 g), egg, egga, käft, bett, fjäte, fjätter (13 h), skaft (13 i) med skäfte (13 j) instucket i falen och med indriven kil (13 k)? Uttryck för yxbladets vinkel mot skaftet: yxan står över, står under?

Sågen. Vilka olika slags sågar har man haft? Spända sågar och hand-sågar? Namn på den spända sågens delar (fig. 14)? Sägställningen? Sägbladet (fig. 14 a)? Sägställningens ändstycken: sågarmar, hamrar (14 b)? Sågspröjsen, sågstegen, mittställningen (14 c)? Säglinnan, sågsnöret (14 d)? Spännstickan (14 e)? Sånganglarna, i vilka bladet är fästade? Att spänna sågen? Sågen är ospänd, lös, icke nog spänd, för hårt spänd?

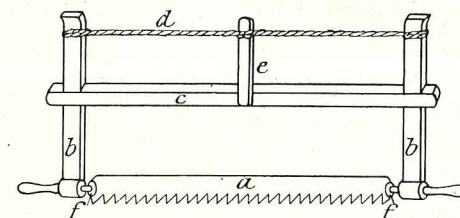

Fig. 14. Säg.

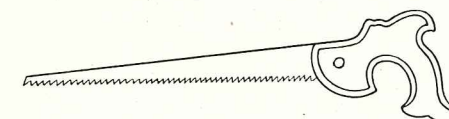

Fig. 15. Sticksåg.

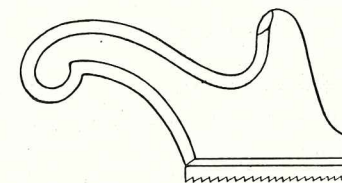

Fig. 16. Gradsåg.

Sågar med bladet inspänt i mitten på en träram och avsedd att användas av två personer vid klyvning av grövre virke: klovsåg, klosåg? Jfr kransågning!

Olika slag av spända sågar: kapsåg, vedsåg, spannsåg, örtsåg, slitssåg, sinksåg, kontursåg, rundsåg, lövsåg, bågsåg?

Handsågar av olika slag med handtag och blad? Rygg-såg? Fogsvans? Sticksåg (fig. 15)? Gradsåg (fig. 16)?

Uttryck som betecknade, att en såg var vass, skarp, slö, den biter inte, tar inte? Vad kallades skäret, som sågen gör i träet då den användes: såt, sågskåra, sågsnitt? Sågen är för litet utlagd, för litet skränt, så att den tränger, nyper? Skränka, lägga ut, giggla sågtänderna? Skärpa, fila sågen? Sägfilare? Olika sätt att fila olika sågar? Vad kallades den anordning, i vilken sågen sattes fast under filningen: filklove, klämma? Vad kallades det verktyg, varmed

sågtänderna böjdes åt sidan: såglag, skränkjärn, skränk-tång?

Stämjärn och andra verktyg för urholkning. Jfr fig. 17!

Vad menades med orden stämjärn, huggjärn, lockbettel, loppbetsel, stickbetel, kantbetel?

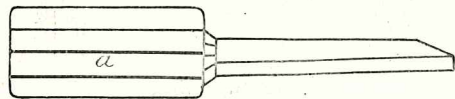

Fig. 17. Lockbettel.

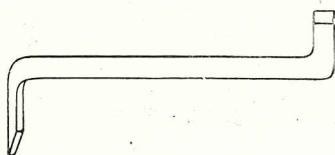

Fig. 18. Regelyx.

Namn på de olika delarna av järnet: skär, ax för den bredare delen nedtill; tånge med fläns som sättes fast i skaftet; skaft eller handtag av trä? Stämjärn med rund egg: skölp? Skjutjärn? Hålkälsjärn, hålisare med U-formad egg och snipjärn med V-formad

egg? Regelyx (fig. 18), som användes vid stämning för regler och lås? Uttryck som beteckna att använda stämjärn: att stämma?

Benämningar på andra för urholkning använda verktyg: skedjärn att tälja träskedar med; skålyxa för urholkning av träskålar; bályxa och rödsked att urholka träskor (jfr Frågelista 20, s. 21!); skrädjärn, flackjärn, glyggjärn, hundfot, getfot, slåborr o. s. v.? Om täxla och därmed sammanhörande ord se ovan, s. 10! Vad kallades den anordning, som man satte upp järnen i, då de icke begagnades: verkram, häck?

Verktyg att slå med. Snickareklubba, masurklubba med handtag eller skaft? Hammare av olika slag: stifthammare, rivhammare, fanérhammare o. s. v.? Att slå, bulta, hamra, knacka o. s. v.? Slagyta och pän på hammare?

Tänger. Hovtång att dra ur spik och stift med? Vad kallades dess olika delar: skänklar, skalmar med klo i ena ändan och med en sprint förenade till en käft eller mule vid andra ändan? Avbitaretång, avbitare att nypa av, klippa av stift och skruvar med? Böjtång? Häkttång? Andra slag av tänger, som användes vid snickeri?

Borrverktyg. Handborrar? Vrickborr (fig. 19)? Modellborr? Borrar för skruvar och spikar? Spetsborret eller ritspetsen, som användes för att slå upp en skarp rits? Mekaniska borrskaft? Borrsväng (fig. 20)? Andra benämningar: borrsång, borrdruv, navarskaft? Namn på borrsvängens delar: borrbrička eller bröst-anlägg (20 a), sväng och handtag samt borrschuck (20 c) för fastgörandet av borret?

Olika slag av borrar? Vad menas med navare, navar, axborr, rörsked, dymlingsborr? Vrenaver, rivena-

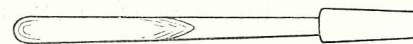

Fig. 21. Bottenborr.

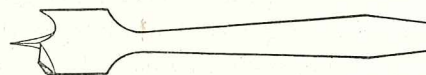

Fig. 22. Centrumborr.

ver, härvpinnavare? Vilket genus har ordet borr (borr-en eller borr-et)? Finns i målet formen borre? Borrar, avsedda att sätta fast i en borrsväng: bottenborr, rundborr, skedborr, skalborr, spi(k)borr (fig. 21)? Centrumborr (fig. 22)? Pinnborr för skruvar o. d.? Spiralborr för centrumtappar? Skäret, axet i borren? Läggen, som sättes fast i borrschucken? Hur skärpte man ett borr, som blivit slött? Drillborr med löpare? Kan man kalla ett litet borr fritt, eller vad betyder det ordet? Pringelborr? Träföränkare och järnföränkare, med vilka man föränkare för skruvhuvud, skruvskallar i trä eller metallbeslag?

Skruvmejsel, skruvsir, skruvsil, skruvkil? Funnos andra benämningar på detta verktyg?

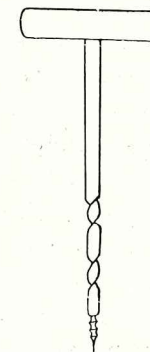

Fig. 19. Vrickborr.

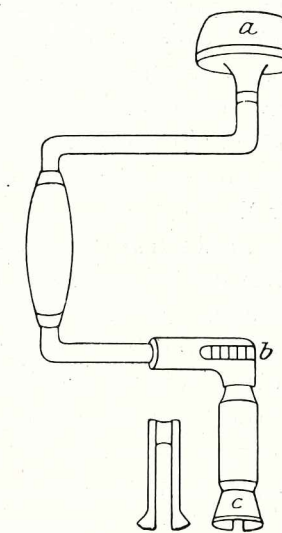

Fig. 20. Borrsväng.

Filar av olika slag: flat fil, plattfil, ansatsfil; runda och halvrunda filar; trekant- eller sågfilar? Enkla och dubbla filar efter huggets, gradernas beskaffenhet (gradhugg på enkla filar, krysshugg på dubbla)? Raspar, träfilar med grövre tänder och bett, huggna med mejselspets i st. f. med mejselegg som filarna? Kabinettsfilar och kabinettraspar med finare hugg än de vanliga filarna och rasparna? Förekom omhuggning av utnötta filar och raspar?

Andra **redskap** och **material** för **finputsning** av trätor. Namn på stålskiva för putsning: sickling, siklinga? Att putsa med sådan: att sickla? Har man brukat använda glasbitar med skarp kant för samma ändamål? Hade man särskilt namn på sådana bitar? Uttryck för att putsa med sådana? Brukade man slipa och dra upp en sickling, som blivit slö, för att få egg och grad på den? Har man brukat slipa arbetsstyckenas ytor med sandpapper, flintpapper? Vecklat kring en korkklot, slipkloss? Oljeslipning med korkklot på yta, som beströts med pimpsten och fuktats med olja? Har man använt träklot i st. f. korkklot vid slipning? Ansågs det föraktligt att en snickare skulle behöva sandpapper för att putsa av ytor med (bevis på att han ej kunde föra hyveln tillräckligt fint)?

Mätinstrument. Linjal, rättskiva, rättskida, som man jämnade av kanter och drog upp ritsar efter? Alnstock, alnsticka, tumstock, metermått? Passare, cirkel, bågcirkel, krumcirkel (använd vid svarvning)? Stångcirkel med stång och två flyttbara dubbar? Vinkel med anslag och linjal? Finns någon skillnad i användningen av orden vinkelmått och vinkelhake? Geringmått, germått med anslaget i 45° vinkel mot linjalen? Smyg, smyginkel, skred-

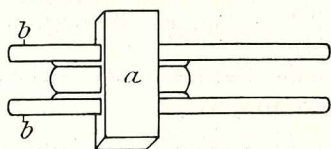

Fig. 23. Strykmått.

mått, skremått med ställbart anslag? Strykmått, ritmått, avritare (fig. 23) med klot (a) och ritspetsar på genom kloten förskjutbara pinnar? Uttryck för att använda strykmåttet: att dra upp ritsar, ritsa, rita? Namn på

de linjer, som ritas upp: rits, rit? Finns ordet tolk i betydelsen mätsticka eller mall, t. ex. sådan som användes vid laggkärlstillverkning för att mäta krysen på laggarna, kimmarna?

Övriga verktyg. Vinkelstötlåda, som användes vid stötning, hyvling av tvärträ? Stötklotsen (fig. 24) med spänn-

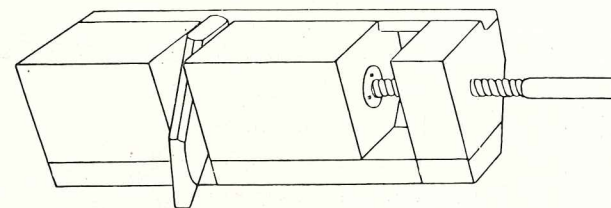

Fig. 24. Stötklots.

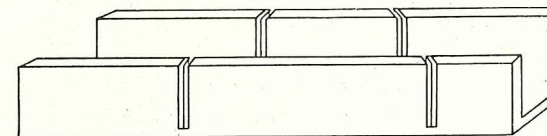

Fig. 25. Geringsslåda.

inrättning, så att arbetsstycket kan skruvas fast? Vad kallades att med hjälp av denna anordning hyvla ett trästycke i 45° vinkel mot styckets långsida: stöta på gering? Geringsslåda (fig. 25) för sågning av lister o. d., som skola sammanfogas på hörn, i geringsknut?

Brukade man vid enklare slöjdarbeten använda något slags sittinrättning med fästanoordning för det stycke virke, som man höll på med att bearbeta: bandmänn, täljkäring, bandkäring?

Verktyg och redskap vid limning. Namn på fyren, som man eldade i? Limpannor med innerpannor, limdeglar? Smälta, koka lim? Lim, limstycke (limmet eller limmen)? Tillverkade man limmet själv? Varifrån fick man annars lim i äldre tid? Limpensel, limborste? Limstryka, limma? Värma de stycken, som skola sammanfogas, över järnhällen, hallen, som ligger över fyren, så att limmet tar bättre? Spänna ihop styckena? Redskap, som användes härför: skruvknekt,

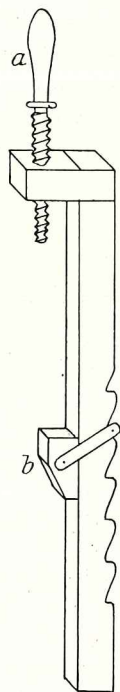

Fig. 26. Limknekt.

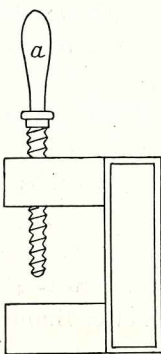

Fig. 27. Skruvtving.

limknekt (fig. 26) eller skruvtving, limtving (fig. 27)? Spindel (27 a) och sadel på den senare? Finnes benämningen sergeanter (sjersanter) för större limknektar?

Svarvstolen. Fanns det av gammalt i orten vissa personer, som endast sysslade med svarvningsarbete? Deras yrkesbenämning: svarvare, drejare? Dylik yrkesbenämning i förbindelse med egenamn t. ex. Svarvar-Pelle? Eller hade de flesta snickare själva egen svarvstol? Uttryck för att svarva, dreja?

Vad kallas en sådan enkel svarvstol som den fig. 28 visar: dubb-svarv, dubb-svarvstol? Användes sådana ännu? Ha de använts för vissa särskilda ändamål? Hur benämndes dess delar? Dubbarna (a), mellan vilka arbetsstycket (b) spännes fast? Snöret (c), som lindas omkring svarvstycket och tvingar detta att snurra runt, då man trampar på trampan (d), vilken lyftes upp av båg fjädern (e) i taket? Har man brukat benämningen svege, svegsvarv om en liknande svarvstolstyp?

Trampsvarvstol, trampsvarv liknande fig. 29? Moderna standardmodeller lämnas här helt ur räkningen, såvida ej deras delar ha samma benämningar som de äldre typernas. Vad kallades de olika delarna av en trampsvarvstol? Stativet, bocken (a), som uppbär svarven? Spindeldocka (b) med spindel (c)? Finns något namn på den gängade dubb, genom vilken patrons-kiv-an (d) eller patron

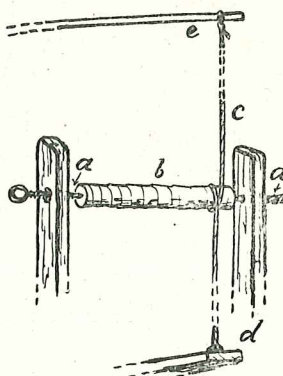

Fig. 28. Dubbsvarvstol.

fästes vid spindeln? Löpdocka, pinoldocka (e) med ställbar dubb, pik, med vilken arbetsstycket fasthålls under svarvningen? Verktygsslid, handförsättare, hållbräde (f), mot vilket svarvstålet stödes under arbetet? Svänghjul, svarvstolshjul (g) med trapps-kiva? Rem, svarvstolssnöre (h)? Trampa med vevstake för trampningen? Vad menas med kors på svarvstol?

Övriga redskap som användes vid svarvningen? Svarvstäl av olika form för olika ändamål? Skrubbstäl, rörstäl, rund-

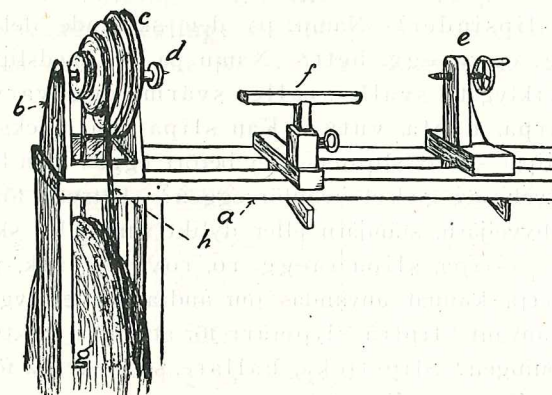

Fig. 29. Trampsvarvstol.

stäl för skrubbsvarvning av arbetsstycket? Slätstäl, svarv-mejsel för slätsvarvning? Krumcirkel, rundcirkel för att mäta om det svarvade stycket är jämnt?

Slipning av eggverktyg. Jfr om liens slipning frågelistan 25! Uttryck för att verktyg äro vassa: vass, skarp, nagg, nimm, nimmén, skamper, det biter, tar? Uttryck för motsatsen: stum, slö, trubbig, sjuk, har ingen skärpa? Andra uttryck för att eggen är grov och slö: bål, mylen, skämm? Eggen är skämd genom beröring med gruskorn o. d.? Skämman eggen, slöa bort kniven? Att vässa, skärpa ett eggverktyg? Slipa, vättja, bryna, stryka? Runda slipstenar och plana: plansten, gradsten? Slipstol, slipragel med vev, svev och slipho för vatten, slipvatten? Olika slags slipstenar: dalasten, västgötasten, grov sten, yxsten och finare sten?

För vilka verktyg användes de olika hårdhetsgraderna, de runda eller de plana stenarna? Andra namn på slipsten eller brynsten: slipa, revsten, gårsten, blåvättja, hen, brynja, bryne, brynsten, stryksten? Hårdsten, hardsten, hjon, vättja? Att dra, veva, sveva en slipsten? Att slipa så illa, att håligheter och ojämnheter uppkomma i stenen: slipa bet? Fick den som slipade bet något särskilt straff (böter e. d.)? Hur tog man reda på om någon slipat betar? Med gradskiva? Hur såg denna ut? Togs betarna bort med ett redskap, som kallades snålkärria (ett stycke tegelsten)? Vad kallades slipavfallet: slipgår, slipsinder? Namn på den skärande delen av ett eggverktyg: egga, egg, bett? Namn på det snedslipade stycket av verktyget: svall, svalle, svärm, eggsvav, svarv, skär, skärpa, hvata, vutu? Kan slipa svall också betyda, att man slipat så att slipstenen ej berört eggen utan blott tagit bort ett stycke av godset ovanför eggen? Uttryck för att man slipat ett hyveljärn, stämjärn eller dylikt runt eller skevt i eggen? Att råslipa, slipa råegg, ro, rov, rog, råk, rå? Har verbet vättja kunnat användas om andra eggverktyg än liar? Har man använt slipträ, slipmärr för att hålla verktygen med under slipningen? Slipsticka, hållare, stöd av trä för mindre gods, som slipas på slipsten?

4. Arbetsmetoder och deras benämningar.

Olika **verb**, som använts för att beteckna det arbete, som utföres med hjälp av **hyvel**: hyvla, skava, oxa, skrubbyvla, putsa, putsa tysk »så kraftigt att man tar igenom fanér», gradhyvla, grada, stöta »hyvla vinkelrätt mot träets längdriktning»? Namn på hyvelspån: Hyvelkanor? knollra, knol(l)a, kollra, kor(r)la, kora, köla, köl (hårt k!)? Kunna några av dessa ord även användas i annan betydelse, t. ex. lösspåntat stycke av vedträ (jfr nedan)? Att bearbeta trä med **kniv**: tälja, skära, snida, karva, kotta, kåta, kreta, kråta, tjärnga? Snida grannlåter i trä: pringa, pringla? Avtäljda stycken och flisor: kråtor, kråte, kratt, kore, kora, kåre, kottekåre, korla, köla (hårt k), kurra, tvet? Att klyva med kniv: spänta, spinta,

spinga? Namn på de löskluvna stickorna: sticka, spita, spjåla, spala, spel, spån? Träet spjålkar ur då kniven tar med mera vid klyvningen än ämnat? Att skära eller hugga snett: skeva, skacka? Att arbeta med yxa: yxa till, tälja, bila, tyga upp, flänka, löta? Namn på avfall och stickor: stickmol, piller? Att använda **såg**: såga, kapa, skära? Sågspån, se ovan s. 4. Namn på avsågade brädstuppar o. d.: skålk, pult? Att bearbeta trä med **stämjärn**: stämma, stämma ur, bort, sticka skarpt? Att använda **borr**: borra? Namn på spånor vid borrning? Använda **fil** och **rasp**: fila, putsa, raspa? Använda **sickling**: sickla, putsa? Andra ord och uttryck, som ha avseende på användandet av snickareverktyg?

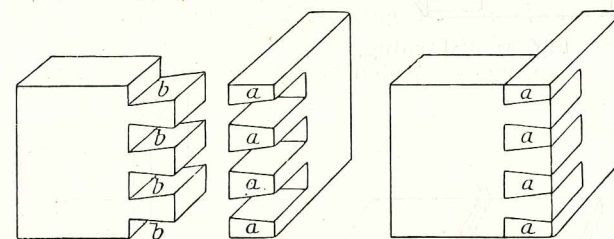

Fig. 30. Sinkning.

Hur förför man om man behövde böjda eller krokiga arbetsstycken? Sattes styckena i bänd innan de torkat? Blöttes virket i hett vatten? Eller genom fuktning och basning vid baseld, i baspanna, bastunna? Vilka anordningar hade man sedan för att torka det krökta virket?

Uttryck för att **sammanfoga** delarna av en möbel o. d. med varandra? Att foga samman med spikar, tränaglar, dymlingar, skruvar? Spika, nagla, dymla, skruva ihop? Sätta samman två trästycken med täcklist över skarven (på lock)? Sätta dem så att den ena brädans kant ligger ovanpå den andra: spika på förvandring, lägga på vandring? Vid båtbygge: klinklagd, byggd på klink? Beteckning för att plankorna ligga stumt med kant mot kant: båten är byggd på kravell, på klavér? Vad kallas fogen mellan två plankor: nåt? Uttryck för att sammanfoga två stycken i vinkel genom sinkning,

laxning (fig. 30)? Vad kallades de laxstjærtformade tappar, som tas ur med sinksåg och stämjärn ur det ena stycket (a): sinkor, laxrumpor? De motsvarande hålen (b) i det andra stycket: tapphål? Att limma på sinkorna och slå ihop

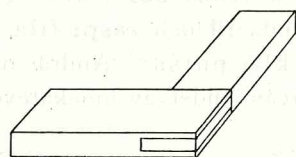
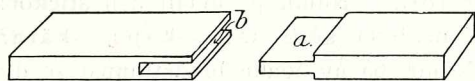

Fig. 31. Slitsning.

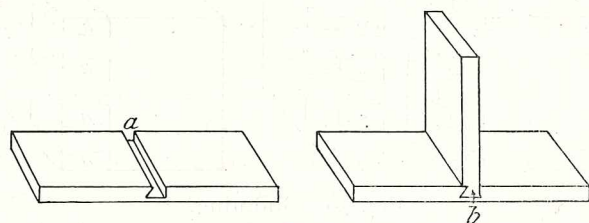

Fig. 32. Gradning.

Hopfogning genom gradning, att grada (fig. 32), då man sätter fast en skiva mitt över en annan, eller då man skall hopfoga flera bräder med ett tvärstycke: (en nar, nare)? Finns uttrycket nara ihop, nara fast om samma tillvägagångssätt? Hur utfördes gradningen? Vad kallades den \square -formade fördjupningen i skivan (a): grad, tvärnåm? Den motsvarande tappen (b): gradtapp?

Fogning, att foga, då träets bredd ej räcker till för ett visst ändamål utan flera stycken måste sättas i bredd? Att hyvla styckenas kanter grada med foghyvel, rubank? Hur skedde limningen, om styckena limmades samman? Att sammanfoga med not och spont, att sponta ihop? Göra urtagning med nothyvel: att sponta? Olika sorters spontning, t. ex. med fast spont, borst, fjäder och lös spont? Hopfogning

genom iborrade centrumtappar, dymmel, dymling, trähål, att dymla ihop? Sammansättning av ramstycken och fyllningar? Ytterligare detaljer härom sparas till en planerad frågelista om möbelsnickeri, där också fanering m. m. kommer att behandlas.

Av illustrationerna till denna frågelista ha 31, nämligen fig. 1—4, 6—9, 11, 14—27, 30—32 lånats från G. Chamberts uppsats »Ord och uttryck inom möbelhantväret» (Svenska landsmål XVIII, 1, 1912). Fem illustrationer, nämligen fig. 5, 10, 13, 28—29 äro tecknade för denna frågelista av fil. mag. M. Eriksson på grund av egna iakttagelser. En, nämligen fig. 12, har tecknats av M. Eriksson huvudsakligen på grundval av en avbildning, i G. Buschans Illustrierte Völkerkunde II (1926), s. 512 av en lapphyvel från Norra Jämtland, vilken finnes i Museum für Völkerkunde i Hamburg.